

המערב כמו שבכלל הצליח לעניין כמה וכמה חכמים גדולים במפעל-תרבות זה⁴⁵).

ז. הוצאת מנדלשטאם תרי"ב (1852).

פרק מיוחד בתולדות השכלת היהודים ברוסיה קובעת הוצאת ה"ביאור" על-ידי מנדלשטאם 1852. זוהי הוצאה כפולה: (א) המקור עם תרגום אונקלוס, פירוש רש"י, ה"ביאור" (שולב בו גם פירוש "הכורם" להומברג) ובראש הספר שני מבואות: המבוא לראב"ע ואור לנתיבה למנדלסון⁴⁶ ("ספר המבואות אל הקודש פנימה") ונדפס בוילנא בדפוס ראם תרי"ב, "עפ"י פקודת הממשלה לתועלת בתי-הספר אשר לבני עמנו בארץ רוסיה המעטירה" ו"עפ"י שו"ת רבנינו וסופרינו... מנחם מליובאביץ⁴⁷". יצחק מוואלאז'ין, הרב רי"ב לווינזאן מק"ק קרעמעניץ (ריב"ל), הרב רצ"ה קאצענעללנבויגען מוילנא והרב הדוקטור ר' אברהם ניימאן מ"מ דק"ק ריגא.

(ב) התרגום האשכנזי באותיות גוטיות גדולות ולמטה באורים לתרגום אשכנזי זה בתוספת חקירות פילולוגיות ובהתאם לכך הצעות תרגום חדשות⁴⁸).

⁴⁵ לאחר שהגיעו לשי"ר, ג' מכתבים בביאורים וחקירות ומליצות" מאת אד"ם הכהן הוא כותב לשניאור זק"ש: "יקר בעיני מאד כל מכתבי ידיך החכם הגדול אד"ם הכהן וכו', וכן כותב יש"ר מגריציאה לשניאור זק"ש, תרי"ב: "עוד לא שלמתי נשיי אליך להגיש לפניך אלף תודות על קונטרס באורים חדשים של החכם הגדול ר"ר לעבענזאהן המכונה אד"ם אשר שלחת אלי, מי יספר העונג אשר התענגתי בקראי אותו? חקירותיו עמוקות ואמתיות מאד, אך כמעט יחיד הוא בין חכמי הדור ההולך בדרך זו אשר היא כל תעודתו". מלבי זאת הביע יש"ר ב"ילקוט יש"ר" 1854 עמ' 2-131, דרך הערה, דעה מאד חיובית על פירושי אד"ם הכהן. כדאי להעיר שאת כל דברי השבח הללו מביא אד"ם הכהן עצמו במלואם במקום הסכמות בהקדמתו ל"תורת האדם" עמ' XVII-XVIII. עיין גם א. גיר, שניאור זקש, ירושלים תרפ"ח עמ' 79 עפ"י מכתבו של זקש לשיר מיום ח' אדר תר"ס (קרית ספר שנה ב' עמ' 73).

⁴⁶ על פרשת הוצאה זו ראה מנשה מרגלית בספרו "דור ההשכלה ברוסיה" (בתרגום עברי) וילנה, תר"ע עמ' 85-102.

⁴⁷ כפי שנראה להלן (בפרשת ההתנגדות), לא היתה דעתו של ר' מנחם מנדל מליובאוויץ נוחה כלל וכלל מן התרגום האשכנזי. על מצבו ה"עדין" ועל תכסיתו הדיפלומטיים כלפי המיניסטריין לחשכלה עיין: П. Марекъ, Ю. Гессенъ, Восходъ 1905 I. стр. 106-120; Очерки по истории просвѣщенія евреевъ въ Россіи, Москва 1909, стр. 76-78, 84-86, 96.

⁴⁸ לספרים: ויקרא, במדבר דברים השתמש מנדלשטאם בהערותיו של הערסהיימער שנצטרפו לתרגום.